

ГЛАСОВИ И СЛИКЕ

ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ
НА СРЕДЊОВЕКОВНОМ БАЛКАНУ
(IV–XVI ВЕК)

THE INSTITUTE FOR BYZANTINE STUDIES
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

MONOGRAPHS

Nº 48

VOICES AND IMAGES
MODES OF COMMUNICATION
IN THE MEDIEVAL BALKANS
(4TH TO 16TH CENTURIES)

Edited by

Stanoje Bojanin, Ljubomir Milanović, Miloš Cvetković

Editor in chief

Ljubomir Maksimović

Director of the Institute for Byzantine Studies of the SASA

BELGRADE

2020

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 48

ГЛАСОВИ И СЛИКЕ
ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ
НА СРЕДЊОВЕКОВНОМ БАЛКАНУ
(IV–XVI ВЕК)

Уредници

Станоје Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић

Одговорни уредник

Љубомир Максимовић

директор Византолошког института САНУ

БЕОГРАД
2020

Рецензенти

Георги Николов
Михаило Ст. Поповић
Срђан Рудић

Илустрације на корицама:

Минхенски псалтир, крај XIV века

„Седамдесет мужева отпевава Давиду када састављаше псалтир”,
минијатура (детал), fol. 5r

Псалам 1, стих 3, минијатура (детал), fol. 8v
Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. slav. 4
Баварска државна библиотека, Минхен

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
27. новембра 2019. године

Ова књига је објављена уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – CONTENTS

9 Предговор – Foreword

Историја: ризница гласова прошлости – History: A Treasury of
Bygone Voices

- 19 *Златомира Герджикова*, Паладий от Рациария – арианският глас от
Балканите
Zlatomira Gerdzhikova, Palladius of Ratiaria – the Arian Voice from
the Balkans

- 43 *Лиляна Симеонова*, „Отговорите на папа Николай I на запитванията
на българите“: още за тяхната същност и разпространение
Liliana Simeonova, *Responsa Nicolai I. Papae ad consulta Bulgarorum*:
Some Remarks on their contents and circulation

- 65 *Милош Цветковић*, Виши и нижи органи власти у тематском
систему: примери нарушавања хијерархијског поретка
Miloš Cvetković, Higher and Lower Ranks in the Theme System:
Examples of Disruption of the Hierarchical Order

- 93 *Бојана Крсмановић – Дарко Тодоровић*, Τοῦτό μοι τέλεσον – “Take care
of this for me” Official and Private Communication in the Letters of
Theophylact of Ohrid
Бојана Крсмановић – Дарко Тодоровић, Τοῦτό μοι τέλεσον – „Среди
ми то” Службена и приватна комуникација у писмима Теофилакта
Охридског

- 139 *Јована Шијаковић*, Киклоп у човјеку: Одјец и сазвучја у тумачењу
хомерске слике
Jovana Šijaković, The Inner Cyclops: Echoes and Interwoven Voices in
the Interpretation of Homeric Imagery

- 165 *Бојана Павловић*, „Жив и приповедајући глас” Ромејске историје
Нићифора Григоре
Bojana Pavlović, “Vivid and Loquacious Voice” of *The Roman History*
of Nikephoros Gregoras

- 199 *Елена Костова*, История и развитие на българо-сръбските отношения, отразени в някои дубровнишки писмени извори (средата на XIII – средата на XIV в.)
Elena Kostova, History and Development of the Bulgarian-Serbian Relations, Marked in Some Written Sources from Ragusa (mid 13th to mid 14th Century)
- 223 *Тамара Илић*, Завештања из архива Манастира Светог Јована Продрома на Меникејској гори, код Сера (од краја XIII до средине XIV века)
Tamara Ilić, Bequests of the Archive of the Saint John Prodromos Monastery on Mount Menoikeion, near Serres (from the late 13th to mid-14th century)
- 243 *Владислав Иванов*, Православно-Балканската коалиција в началото на XIV в.
Vladislav Ivanov, The Alliance of the Orthodox Balkan States in the First Two Decades of XIV Century
- 271 *Георги Димов*, Балкански наемници на Апенините през Късното средновековие
Georgi Dimov, Balkan Mercenaries in the Italian Peninsula during the Late Middle Ages

Слике, представе и друштво – Images, Representations and Society

- 285 *Jelena Bogdanović*, On the Transposition of *Tetrapyla* into the Structural and Symbolic Cores of Byzantine Churches
Јелена Бојдановић, О транспозицији тетрапилона у структурна и симболичка језгра византијских цркава
- 323 *Марка Томић*, Слика патрона у олтару Марковог манастира
Marka Tomić, Image of the Patron Saint in the Sanctuary of Markov Manastir
- 353 *Валентина Живковић*, *Semper rogare deum pro anima*. Молитве живих за спас душа умрлих
Valentina Živković, *Semper rogare deum pro anima*. Prayers of the Living for the Salvation of the Souls of the Dead

- 381 *Љубомир Милановић*, Визуелна комуникација кроз средњовековне
представе преноса моштију (*translatio*)
Ljubomir Milanović, Visual Communication through Medieval
Representations of relic Translation (*Translatio*)
- Рукописна књига и њени гласови – The Manuscript and its Voices
- 421 *Искра Христова-Шомова*, Братковият миней и неговото място
между староизводните служебни минеи
Iskra Hristova-Shomova, The Bratko's Menaion and its Place among the
Office Menaia of Old Recension
- 457 *Лора Тасева*, Да предадеш непредаваемото: игрословия и
алитерации във византийски календарни стихове и в техните
български и сръбски преводи
Lora Taseva, Translating the Untranslatable: Word Plays and
Alliterations in Byzantine Calendar Verses and their Bulgarian and
Serbian Translations
- 487 *Мая Петрова-Танева*, Св. императрица Теофана в сръбската
средновековна книжнина
Maia Petrova-Taneva, St Empress Theophano in Serbian Medieval
Literature
- 513 *Весна Сара Пено*, Јединствени црквени пој – „српска” молитвена
песма у контексту балканске појачке традиције
Vesna Sara Peno, The Unique Church Singing – “Serbian” Prayer Song
in Context of the Balkan Chanting Tradition
- 533 *Станоје Бојанин*, Чин исповести у јужнословенским рукописним
књигама од почетка XIII до почетка XVI века
Stanoje Bojanin, The Rite of Confession in South Slavonic Manuscripts
from the Early 13th to the Early 16th Centuries
- 573 Списак аутора – List of Contributors

„ЖИВ И ПРИПОВЕДАЈУЋИ ГЛАС” РОМЕЈСКЕ ИСТОРИЈЕ НИЋИФОРА ГРИГОРЕ*

Ἡ δ' ἱστορία, ζῶσα τε καὶ
λαλοῦσα φωνή, καὶ ὄντως ἔμψυχος
καὶ διαπρύσιος κήρυξ αὐτῆς...

Greg. I, 4.11-13.

Античка грчка књижевност нам је оставила у наслеђе једноставан, али веома моћан термин *ἱστορία* са његовим многоструким значењима: учење, сазнање стечено испитивањем, информација, приповедање о ономе што се сазнало, повест, историја.¹ Стога се и сам чин писања историјског дела сматра озбиљним задатком, правим интелектуалним подухватом који од аутора захтева претходну припрему, истраживање, прикупљање и избор материјала, али и литерарну вештину како би начин приказивања саме материје био допадљив и прилагођен укусу публике којој је дело намењено. Историчари су писали и још увек пишу за своје савременике, али и за потомство. Они пишу да би сачували „славна дела” прошлости од заборава, а тиме оставили сведочанство о сопственом постојању за вечност. Грчки термин *ἡ λήθη* (заборав), који у историографским списима чешће срећемо у форми глагола *λανθάνω* (побећи од запажања, бити невидљив, заборавити), користили су историчари како би истакли управо оно што су желели да се задржи у сећању (*εἰς μνήμην*).² Стога је сасвим разумљиво зашто историјско приповеда-

* Истраживање објављено у овом раду финансирано је од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 За вишезначност термина историја вид. *Liddel – Scott, Greek–English Lexicon*, 842; *Sophocles, Greek Lexicon*, 607.

2 Тако, рецимо, Георгије Акрополит у свом уводном делу говори о томе како

ње стоји на врху литерарног ангажмана, с обзиром на то да је историчар тај у чијим рукама лежи велика одговорност за оно што одлучи да сачува од заборава и пошто управо он, свесно или несвесно, утиче на нашу сопствену интерпретацију и перцепцију прошлости.

Византијски историчари су, разуме се, били свесни значаја и моћи историје и историјског приповедања. Несумњив доказ за такву тврдњу, између осталог, представљају уводни делови историјских списа (προοίμια).³ Византијски историчари нису писали само о прошлим догађајима, већ најчешће о њима савременим дешавањима, у којима су, неретко, и сами учествовали. Стога је било важно нагласити да је писац био αὐτόπτης (очевидац), чиме се самом тексту давао посебан легитимитет, па се, поред термина αὐτόπται (они који су сами видели, сведоци, одатле и αὐτοψία), у текстовима среће и појам αὐτήκοοι (они који су сопственим ушима чули). Тако се тим појмовима, преузетим из античке историографије, посебно оцртава шта су они који пишу историју сматрали за валидно да пренесу – оно што су сами видели и чули.

Попут својих „колега по перу”, и Нићифор Григора је својој публици желео да остави сведочанство о прошлим и њему савременим догађајима, да је упути у то „како су се ствари заиста догодиле”, како неко касније не би могао да утиче на њу и њено познавање „истините прошлости.” Прошlost коју је Григора одабрао да пренесе обухвата широк временски период од 1204–1359. Дуга предисторија, која претходи главном наративу и чију полазну тачку представља 1320. година, послужила је писцу да своју епоху повеже са временом претходника, као и да понуди другачију карактеризацију неких од главних протагониста XIII и XIV stoleћа.⁴ Дуг је био и временски распон у ком је историјски спис настајао

историју не треба писати ни из мржње ни ради добре воље писца, већ једино ради очувања догађаја од заборава, *Acrop.*, 4. 18–23.

3 *Lieberich*, Studien; *Cresci*, POIKILIA, 330–347; *Maisano*, Problema, 329–343.

4 *Николић – Павловић*, Слика Михаила VIII, 143–175; *Павловић*, „Ромејска историја”, 47–181.

(1328/9 – око 1361), а његову свеобухватност и разноликост тема одредио је културни миље из ког је аутор поникао.

Писац *Ромејске историје* рођен је око 1294. године у Хераклеји Понтској, на обали Црног мора.⁵ Његов ујак Јован, митрополит поменутог града, био је заслужан за одгој и основно образовање свог сестрића, који је рано остао без родитеља.⁶ Око 1315, митрополит Јован је сестрића послао у Цариград како би код ујаковог пријатеља, тадашњег патријарха Јована Глике, наставио даље школовање.⁷ По завршетку студија граматике и реторике, Григора је наставио са студијама филозофије, а онда и астрономије код великог логотета Теодора Метохита. Захваљујући његовом финансирању али и интелектуалном прегалаштву, „огњиште” културног струјања тих година био је обновљени Манастир Христа у Хори, који је постао једна од највећих библиотека у Царству и важан скрипторијум.⁸ Теодор Метохит је свог омиљеног ученика прогласио за „наследника своје мудрости” и завештао му, у форми песме, својеврсног духовног тестаментa, своју огромну библиотеку.⁹

Двадесете године XIV stoleћа биле су, дакле, пресудне за образовање Нићифора Григоре. Нема сумње да је на Григору у највећој мери утицао његов учитељ, чији су многобројни есеји о филозофији, државном уређењу и историји сакупљени у збирку *ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γυναικαί*, док је сва своја дотадашња знања о астрономији велики логотет скупио у *Στοιχειώσεις*

5 *Grecu*, Geburtsjahr, 60; *Beyer*, Chronologie, 127–130.

6 О ујаку Јовану Григора пише са пуно пијетета како у *Ромејској историји* тако и у његовој биографији, коју је лично саставио, cf. *Laurent*, Personnalité de Jean, 297–315; *Laurent*, Vie de Jean, 3–63.

7 *Constantinides*, Higher education, 98–99.

8 *Ševčenko*, Observations, 279–288; *Idem*, Theodore Metochites, 19–91; *Фонкич*, О библиотеке Хоры, 39–42; *Pérez Martín*, Scriptorium de Cora, 209–213; *Bianconi*, Biblioteca di Cora, 391–438. Директна потврда за постојање скрипторијума јесте писмо Максима Плануда протовестијару Теодору Музалону, а претпоставља се да је постојао и каталог књига, *Mazzuchi*, Leggere i classici, 206–207.

9 Two Poems, 14–45.

ἀστρονομική. За таква волуминозна дела с правом би се могло рећи да су представљала компендијуме знања.¹⁰ Енциклопедијски карактер Метохитовог дела признавали су већ и његови савременици, као, уосталом, и Нићифор Григора, који га је прозвао светском ризницом читаве историје и знања (παγκόσμιον γὰρ ἐστὶ πάσης ἱστορίας καὶ μαθήσεως αὕτη ταμείον), тржницом мудрости (ἀγορὰ τῆς σοφίας).¹¹ Према Метохиту, било је најважније поседовати колективно искуство античких историчара, филозофа и ретора, јер су они пружали пример и водили кроз театар живота (τὸ τοῦ βίου θέατρον), те је тако и дужност оних који су живели са дубоким знањем добијеним из историје била да га пренесу другима, како не би само за себе задржали ствари које су у свакој прилици корисне.¹² Управо се у таквом приступу види разлог за састављање *Σημειώσεις γνομικαί*,¹³ а чини се да не би било погрешно закључити и саме *Ромејске историје*. Њен карактер и свеобухватност, дуга предисторија која је претходила Григорином добу, неминовно указују на жељу аутора да од свог дела, како је већ речено, направи својеврстан компендијум историјског знања.¹⁴ Дакле, иако би се умногосте могло дискутовати о хуманизму Теодора Метохита,¹⁵ треба претпоставити да су његови интелектуални напори, али и културна клима која је тих година владала у престоници, свакако били увод у *Ромејску историју*, насталу са намером да се пренесе знање, сачувају

10 Featherstone, Metochites's *Seimeioseis Gnomikai*, 333–344. О значају Метохитовог дела о астрономији изразио се и Јован Хортазмен, *Ševčenko*, *Polémique*, 43–44, а сличан компендијум поседовао је, чини се, и Георгије Пахимер, *Ibid.*, 45.

11 Nicephori Gregorae Epistulae, II, 80.82–85.

12 Ὑπομνηματισμοί, 734–740, 748; *Metochites* on Philosophic Irony, 34–41.

13 Featherstone, Metochites's *Seimeioseis Gnomikai*, 338. Какав је карактер тог „компендијума” требало да буде вид. *Ibid.*, 339–340.

14 Иако се за сада не може закључити да ли је у епохи Палеолога постојао неки програм који је имао за циљ не само сакупљање већ и критику свих дотадашњих знања и достигнућа, још један византијски учењак Јосиф Ракендит, или Јосиф Философ, поред Метохита и Григоре, сâм је своје дело окарактерисао као енциклопедијско, *Treu*, *Philosoph Joseph*, 31–32; *Fryde*, *Palaeologan Renaissance*, 208–210, 217; Featherstone, Metochites's *Seimeioseis Gnomikai*, 338.

15 Beck, Theodoros Metochites; *Hunger*, Theodoros Metochites, 4–19; Beck, *Besonderheiten*, 43–52; *Ševčenko*, Theodore Metochites, 19–91; *De Vries-van der Velden*, Théodore Métochite.

од заборава како славна, тако и неславна дела РOMEЈа, и сакупи све оно што је њен писац сматрао вредним помена.¹⁶ Марљиво прикупљајући материјал, Григора је особито водио рачуна и о естетској димензији и форми свог излагања, те ће у овом раду пажња бити посвећена и начину на који је он писао.

“Υλη ιστορίας *Ромејске историје*”

Григорино схватање историје и значаја које историјско приповедање има видљиво је у читавом спису, али је посебно истакнуто у његовим уводним деловима. Сваки аутор, па тако и Григора, у уводу поставља сцену на којој ће се одвијати догађаји које је одлучио да представи и ствара атмосферу за почетак своје приче. Тон произведен на почетку, као и наративна форма коју том приликом аутор одабере, обично прате ток даљег излагања.

Структурна сложеност *Ромејске историје*, дуг временски распон у којем је настајала, измењене политичке околности и друштвени проблеми у Византији свакако су утицали на појаву више различитих уводних делова у историјски спис Нићифора Григоре и довели до промене у основној намери и циљу који је пред себе по-

16 Сакупљање целовитог знања, поред чисте жеље за ерудицијом, било је свакако подстакнуто и страхом од његовог губитка, што се између осталог манифестовало и у великој нетрпељивости према Латинима, који су 1204. године, при освајању Цариграда, уништили али и однели огромне количине што материјалног што духовног блага из Царства РOMEЈа. Стога су и напори царева из династије Ласкарис били усмерени ка обнављању образовних институција, повећању писмености и обнављању библиотека. У годинама када је Царство враћено у Цариград, посебно су биле важне три библиотеке: библиотека Манастира Акаталипта, у којој је једно време боравио Максим Плануд, патријаршијска библиотека, о којој се једно време старао Георгије Пахимер, као и највећа од свих, поменута библиотека Манастира Христа у Хори, *Pérez Martín*, *Scriptorium de Cora*, 208. Познато је, такође, да је Плануд своју библиотеку преселио у Хору, у којој је, по свему судећи, једно време и боравио, *Constantinides*, *Higher education*, 68–70; *Mazzuchi*, *Leggere i classici*, 165–218. Сарадњу међу копистима, као и потврде за прелазак Планудове библиотеке у посед учењака из Хоре посведочила је и рукописна анализа, *Mondrain*, *Planude*, 312–322; *Pérez Martín*, *Role of Maximos Planoudes*, 175–193; *Bianconi*, *Eracle e Iolao*, 521–558. Постоје и индиције, иако истраживачи нису сложни по овом питању, да је у Григорином поседу био и део библиотеке патријарха Фотија, *Mazzuchi*, *Leggere i classici*, 205.

ставио њен аутор. Два основна увода јасно се издвајају: први, који се налази на самом почетку списка и представља главни увод у дело; други, на првим страницама XII књиге, који представља почетак једне другачије историје, у којој је грађански рат регентства у Цариграду и Јована Кантакузина, а после и владавина Јована VI (1347–1354) главна тема.¹⁷ Иако физички одвојени, уводи нису у својој суштини и основи дијаметрално различити. Они одражавају принципе аутора, исказују његове назоре о историји која треба да буде у служби истине, на чему је Григора до краја свог живота инсистирао. Ипак, други увод више је прожет размишљањима о царској власти и природи власти уопште, што је било условљено променом политичке ситуације која је, несумњиво, много утицала на пишчев приватни живот.

Размишљањем о значају историје и томе шта она представља за људски род, колико она утиче на људско сазнање и спознају света, колико обогаћује људске животе саопштавајући им, на тај начин, неисказану славу Створитеља, отварају се прве странице *Ромејске историје*. Григора предочава своје схватање задатака и циљева историје, врхунског исказа Божије величанствености (θεῖα μεγαλοϋργεία).¹⁸ При томе историчар помиње своје „претходнике по перу” који су се, на бојји подстицај (θεῖα προτροπή), латили писања својих дела. Због њихових изјава да су стварали надахнути божанском инспирацијом, Григора их је сматрао арогантнима.¹⁹ Касније је, међутим, почео да увиђа да су они у праву и да је Бог заиста користио њихову руку, попут каквог инструмента, као што је користио и небо и земљу, своје прве творевине. Тако су, наставља историчар, небо и земља тихи весници божје величанствености и у потпуности надилазе време. Историја је, међутим, жив и приповедајући глас (ζῶσα τε καὶ λαλοῦσα φωνή),²⁰ али и весник божје

17 Поред ова два, постоји и мањи увод, који, међутим, једино фигурира као путоказ читаоцима да писац прелази на приповедање о важнијим догађајима млађег датума, односно, да се прелази са излагања о дешавањима којима аутор није био сведок на она у којима је активно учествовао, *Greg.* I, 283. 2-5.

18 *Greg.* I, 4.8-10.

19 *Greg.* I, 3.1-4.4.

20 *Greg.* I, 4.12. На сличну карактеристику историје наилазимо и у уводном

величанствености, она пролази кроз векове указујући на прошле ствари онима који ће тек доћи; показује оно што су у неко време, у току година, људи једни другима чинили и оно што су у животу постигли. Историја сведочи и о философији мудраца, као и ономе шта су они од свега разумели, а шта нису; показује са каквим су се све потешкоћама људи у неко време сусретали, као и каква су све добротинства од Бога доживели. Одакле би сазнали људи, пита се Григора, када историје не би било, како небо, крећући се још од давнина својим истим непромењеним кретањем, покреће константно Сунце и Месец и све звезде према добро поређаној и пропорционалној различитости и како у потпуности увек описује славу божју; како би знали да Земља, која се одувек покреће тим својим непромењеним кретањем, показује (на сопственом примеру) људима који ће тек доћи непрекидно рођење и смрт?²¹ Без историје не би никога било могуће убедити у постојање неких других генерација, а ништа се не би знало ни о дужини трајања њиховог животног века, нити о њиховим животним делатностима.²² Осим тога, историја омогућава онима који се њоме баве да, на неки начин, буду пророци, предвиђајући из онога што се већ десило будућност (ἀλλὰ νῦν γὰρ πρὸς τοῦτοις καὶ προφήτας ἕτερον τρόπον τοὺς μετιόντας ποιεῖ, ἐκ τῶν φθασάντων στοχαζομένους τὰ μέλλοντα). Кроз историјско сазнање је људима, чак и онима који обитавају у малом месту, омогућено да сагледају насељене делове земље и највиша места на свету, да спознају дужину и дубину мора, као и колико река и

делу историјског списка Никите Хонијата, у чијем делу историја о разним догађајима „звонко, гласно, пробијајуће виче“, *Chon.*, 2.19.

21 Григорино повезивање кретања небеских тела са рођењем и смрћу свакако има везе са показивањем учености аутора и познавањем астрономије, науке коју је на велике висине, према сопственим речима, уздигао Теодор Метохит, *Two poems*, 34–34; *Hohlweg*, *Astronomie und Geschichtsbetrachtung*, 51–63; *Magdalino*, *Orthodoxie des astrologues*, 133–16.

22 *Greg. I*, 4.11–5.14. Такво виђење исказао је у једном од својих есеја и Теодор Метохит, говорећи да су стари Грци, чији су наследници Ромеји, опевали славна дела својих великана и на тај начин оставили о њима неизбрисив траг за будућност, *Metochites on Philosophic Irony*, 38. 26–40. 2. Истина је да се Григора занимао за географију и етнографију, *Βλαχάκος*, *Φυσικὴ γεωγραφία καὶ ἀνθρωπογεωγραφία*, што се може потврдити многобројним екскурсима које прави у *Ромејској историји*, *Павловић*, „Ромејска историја“, 438–453.

језера постоји. Такође, захваљујући историји, могуће је сагледати и схватити специфичности народâ и местâ, промене годишњих доба у различитим местима на земљи, као и многобројне друге ствари.²³

Григорино схватање историје је, дакле, стремило историји цивилизације.²⁴ Стога не чуди што се *Ромејска историја* одликује не само разноликошћу тема које обрађује већ и разноликошћу књижевних форми које је писац у њу уткао.

После похвале и прославе историје, Нићифор Григора саветује на који се начин треба бавити историјом, открива нам одређене елементе свог методолошког приступа материји: истраживање, озбиљан напор и претходну припрему, како би се оно што је написано и сакупљено ставило у службу следећих генерација.²⁵ Тиме нас аутор упозорава да треба водити рачуна о ономе шта се и како пише, упућујући нас на закључак да ће његово дело бити прожето истинитим исказима. Григора каже: „Оно што је око животу, то је истина историји, саопштавајући и нама пре свега да је онда држимо за тако напредну из два разлога: први је, да не би саму ствар коју смо пред себе поставили, попут канона и правила, у будућности као изврнуту и болесну (изопачену) приказали за сва времена; други разлог је, да не бисмо дали повода онима који желе да исмевају читаво наше дело, да га осуђују као да ништа здраворазумско њиме није стечено.”²⁶

Бавећи се даље истинитим казивањем и супротстављајући му изрицање лажи, Григора је поменуо неке од учењака који су неистинама других били посебно погођени и који су због тога свашта доживели (*ἐπεπόνθησαν*). Наиме, Григора саопштава да су се извесни неискусни људи бацили на писање и, будући незналице, многим лажима су и пред царем Андроником Палеологом без икакве пристојности њу (sc. историју) исмејали и осудили, чинећи је потпуно бескорисном, и то у присуству оних људи против којих су они можда

23 *Greg.* I, 5.14-22.

24 *Ташакис*, Византијска философија, 230.

25 *Greg.* I, 5.23-6.9.

26 *Greg.* I, 6.8-15.

највише лажи изrekli.²⁷ Одговор на питање ко су били људи против којих су ове речи византијског полихистора биле усмерене, као и они који су доживели да се о њима исплету којекакве неистине, требало би тражити у политичким околностима под којима је тај део Григориног списка настајао – како се претпоставља да је он писан непосредно пред смрт или пак неколико година након смрти цара Андроника II Палеолога (1282–1328) и његовог великог логотета, који су преминули 1332, можда би управо у личности Теодора Метохита, као и у ужем кругу сарадника Андроника II, требало видети особе на које се Григорине речи односе.²⁸ Чињеница која је, међутим, додатни проблем јесте питање идентификације људи који су ту истину искривили, као и питање идентификације списка које, у даљој приповести, помиње аутор *Ромејске историје*.

После наведене фразе, аутор наставља своје излагање уводећи, као главног актера, самог цара Андроника II, кроз чији говор, који је, наводно, у целости пренет, даје велики значај и ауторитет свом даљем излагању.²⁹ Тиме историчар, служећи се овога пута „туђим” гласом, покушава да пренесе своја схватања везана за непристрасност у историјском приповедању, како би својој поруци осигурао опстанак и у будућим временима.

Нићифор Григора наводи да је цар изразио велико неслагање и чуђење спрам људи који, иако живе у миру и ван свих дешавања (дакле, не учествују у политичком животу – прим. Б. П.), нападају друге без икаквог разлога. Још више се чудио онима који против патријарха и цара упиру лажи и богохулне речи. Понајвише се, међутим, цар чудио онима који су такве лажи и богохуљења објавили у својим списима, јер, како Григора наводи, оно што буде само усмено изречено ветар носи и разлива; оно што пак буде утиснуто у списе и књиге има стабилнију и јачу моћ против оних који

27 *Greg.* I, 6.15–24.

28 Григорина пристрасност, када је у питању његов учитељ Теодор Метохит, више је него очигледна у његовом историјском спису.

29 *Greg.* I, 6.25–7 г. Ауторово позивање на веродостојност говора опште је место у историјској нарави. Такав тип говора увео је атински историчар Тукидид, на чије су се дело *Историја Пелопонеског рата* византијски писци угледали. За говор вид. *Speeches in Thucydides*.

су увређени, пошто спис неистине и богохуљења проноси кроз време. Ипак, списи се после извесног времена упере и против самих аутора и постају споменик њихове сопствене злобе (στήλην τε γὰρ τῆς σφῶν κακίας); такви људи каснијим генерацијама постављају лош пример за опонашање и њих би, према речима цара Андроника, требало odstraniti и протерати из друштва. Разлози за такво њихово понашање могу бити вишеструки, каже Григора: могуће је да неистинитим приповедањем настоје да свом спису обезбеде дужи живот. Наиме, они сами знају да се људи више радују увредама него похвалама и да о томе најрадије и слушају, па тако и своју историју (ἱστορία) остављају да би генерацијама које ће после доћи о томе детаљно приповедала. Такви аутори се не базирају нити на праведно расуђивање очију онога који надгледа, нити на стид људи који знају да добро и праведно расуђују. Паметни људи ће их због свега изреченог сумњичити, а Бог, „заштитник правде”, потрошиће обилније казне на оно што су изrekli. Ти људи су, можда због незнања и услед неискуства, предали својим списима, а тиме и времену, ствари које су од некога чули претходно се подробно не распитавши. Такве гласине, у први мах, само делују да обитавају у кући истине, а заправо су изван њених граница, и стога бивају оптужени они који нису криви и изречено је нешто што се није догодило нити је могло да се догоди.³⁰ Својим незнањем и неумећем бављења историјским занатом, те особе чине грех не само према људима и догађајима које су криво представили, већ и према младим нараштајима који треба да уче и следе њихов пример. Читава наука, али и уметност, треба да буду саграђени на правој основи. Ако је природа основе здрава, наука корача ка успеху. Уколико је пак темељ природе слаб, онда он постаје најгори савезник читавој структури. Они који се баве писањем треба да опонашају најбоље сликаре. А сликари ће, уколико њихови природни модели имају одређену ману, настојати да је ублаже. Међутим, ови горди људи, или зато што не знају, или зато што мрзе истину, не само да нису ништа од грешака одузели већ су прикачили свом спису и још мно-

³⁰ *Greg. I*, 7.1–9.20.

ге ствари које нити су се догодиле, нити су биле изречене. Тако су се приказали као окрутни и немилосрдни непријатељи истине.³¹

Ти људи, међутим, нису усмерили свој ратоборни језик према цару Андронику, што показује и њихова књига (ἡ βιβλος ἐκεῖνων δηλώσει).³² Онај ко се пажљивије бави науком (писањем), поручује историчар, нека се тиме детаљније позабави, јер се, ипак, не би могло тврдити да је све оно што су ти људи написали лаж, али ће од мноштва ствари, које су они лажно представили, нешто бити изабрано и оспорено, будући да су многи сведоци још увек живи.³³ Овом мишљу Григора завршава царски говор, а даље је, у царској палати, уследила дискусија и оповргавање онога што је изнето као неистина. Григора је, међутим, изабрао да се за тренутак удаљи од тога, али је својој публици обећао да ће се на поменуто вратити када се буде бавио истом темом.³⁴ Међутим, историчар се више ниједном пригодном није детаљније позабавио тим делом свог главног увода. Стога актери говора цара Андроника, као и спис који се помиње, остају непознати.

Цитирани Григорин исказ тешко да оставља простора сумњи да се у његово доба интензивно радило на писању списа, који су, међутим, нама остали непознати. Од свих њих данас се чује једино Григорин „жив и приповедајући“ глас.³⁵

Ствари стоје мало другачије када је у питању приказивање првог грађанског рата у Царству (1321–1328). Приповест *о важнијим догађајима млађеј дашума*³⁶ у *Ромејској историји*, која је наклоњена

31 Greg. I, II.13-17.

32 Greg. I, 12.2.

33 Greg. I, II.24–12.18.

34 Greg. I, 12.23-25.

35 Пишчеву критику не би требало преносити на његове претходнике Никиту Хонијата и Георгија Акрополита, будући да за период који је описан у њиховим делима у Григорино време није могло бити живих сведока. Што се историчара Георгија Пахимера тиче, његов начин приказивања догађаја није се битно разликовао од Григориног, те стога ни њега не би требало убројити у оне писце који су тежили да дају искривљену представу догађаја, *Павловић*, „Ромејска историја”, 96–182.

36 Greg. I, 283.1-2.

цару Андронику II, има противника у историјском спису Јована Кантакузина, који своје дело започиње критиком претходника. У основи, Григорин и Кантакузинов историјски спис требало би посматрати као дијалог између двојице историчара, иако Григора није доживео да види „одговор” на своје писаније пошто је Кантакузин почео да пише тек по замонашењу 1354. године, вероватно не пре почетка 60-их година XIV столећа.³⁷ На основу Кантакузинових изјава, као и на основу различитог приказа грађанског рата 1321–1328 у његовом и Григорином спису,³⁸ дâ се закључити да је оштро царско перо, приликом критике његових претходника који су о истим догађајима писали, било усмерено против византијског учењака, иако је могуће, као што се на основу претходно реченог може претпоставити, да није само против њега.

У даљем току своје повести, Нићифор Григора сâм прави разлику између првих једанаест књига и остатка свог списка, односно, оног његовог дела који је представљен у књигама XII–XVII, насталим или упоредо са збивањима, или мало после завршетка грађанског рата, у периоду између 1349. и маја 1351. године.³⁹ Да је то заиста тако показује и нови увод у даљи ток његове приповести, који уједно чини и почетак XII књиге *Ромејске историје*. Нићифор Григора наводи да је он у својим првим књигама, у оноликој мери у коликој је то било могуће, дао преглед догађаја који обухватају близу 150 година, у исто време скрећући читаоцима пажњу да ће оно што је уследило у његовом даљем казивању детаљније представити због тога што је те ствари интензивније пратио. Уосталом, аутор је и сâм био сведок многих дешавања, те је, како посебно истиче, имао прилике да сопственим ушима чује и сопственим очима види оно што се догађало (τῶν μὲν γὰρ πλείστων αὐτοῖ παρόντες αὐτήκοοι τε καὶ αὐτόπται γεγόναμεν). Тиме је још једанпут посебно наглашен значај који је за византијске историчаре имала *аушопсија*, будући да је такав начин прикупљања података бар наизглед гарантовао истини-

37 *Johannes Kantakouzenos, Geschichte I, 9; Hunger, Hochsprachliche profane Literatur, 465–475.*

38 *Павловић, „Ромејска историја”, 186–223.*

39 *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte III, 9.*

тост и објективност исказа управо због тога што је писац тиме себе стављао на лице места и на извориште информација. Разумљиво, *αὐτοψία* се, у већини случајева, показала као сасвим субјективан доживљај и била је управо супротно од онога што је требало да представља. С друге стране, Григора наводи да је дешавања којима пак није имао прилике да буде сведок описао на основу сопственог информисања код самих учесника догађаја и сучељавања њихових супротстављених тврдњи, при чему, како посебно истиче, овај други тип прикупљања информација (*ἀντίληψις*) није ништа нижи и мање вредан у односу на онај први.⁴⁰ Управо ће се, како Григора наводи, кроз опис ових догађаја моћи видети колика је разлика између зла и врлине, јер, како то историчар посебно истиче, време (*χρόνος*) јесте једна непогрешива слика на којој посматрамо проток догађаја.⁴¹ Желећи да прецизно објасни појединачне догађаје, Григора инсистира на поређењу истине са лажи, исправности са неправдом, умерености са разузданошћу и поносом, сиромаштва са богатством, дозвољене ћутње са лукавим устима и брбљивим језиком, јер управо тако постаје јасно колико је свевидеће око правде велико.⁴² У служби таквих великих ствари појављује се историја, а колико је велика њена корист у животу показали су још и многи пре њега; зато се ни они, како објашњава, па ни он сâм није снебивао да истини по прилици искаже похвалу свуда у свом спису, јер управо она подучава и омогућава разговор оних који су давно умрли са онима који ће тек доћи, будући да свако приповеда о сопственим делима и о томе шта је све у свом животу доживео,

40 Свакако би било разложно претпоставити да је Григора и од самог Јована Кантакузина добио податке о дешавањима, што на једном месту експлицитно и наводи, *Greg. II*, 612.5-17.

41 Термини *χρόνος* и *καιρός* само наизглед представљају синониме. Чини се да се хронос односи на појам времена уопште, те га Григора употребљава када говори о некој епохи (у то време, у та времена...), док други термин употребљава када говори о годишњим добрима или астрономским појавама, *Moutsopoulos*, *Notion de «kairicité»*, 207–213. За општи преглед значења ова два термина вид. *Рагић*, Друго лице, 221.

42 Израз *свевидеће око правде* или *свевидеће око божје* Григора у овом делу своје историје на више места употребљава, вероватно тиме још више истичући значај њему савремених збивања.

како добро тако и лоше. На тај начин историја омогућава поновно рођење, чинећи врлину бесмртном, не дозволивши јој да буде уништена попут тела које изједу црви. Тиме што подиже судбине оних који су живели раније, историја улази, попут учитељице, у душе и путем својих образовних метода гради карактер, правећи од неразумних људи разумне.⁴³

С обзиром на овакав тон уводног дела XII књиге, јасно је да историчар већ има изграђен став о догађајима који су се одиграли – даље описана дешавања протежу се од почетка новог грађанског рата па готово све до ескалације сукоба између аутора *Ромејске историје* и Григорија Паламе, а тиме и Јована Кантакузина. То је период у којем је историчар имао веома изражену и активну улогу као представник антиисихаста, те је његов друштвени ангажман тих година достигао свој врхунац. Тако Григора постаје ангажовани историчар, теоретичар, али и, условно речено, хроничар свог времена. Тај део *Историје* раздвојен је и физички од претходног – сачуван је у посебним кодексима одвојеним од првих XI књига.⁴⁴

Иако сâм Григорин филозофски став о значају историје за човечанство није измењен у односу на први и главни увод, у овом делу свог списка писац се обраћа онима који би требало да буду на челу државе Ромеја. Григора, наиме, посебно истиче значај историје за царе и владаре, за које је она непроцењива – опомиње их да се претерано не узвисе и да се због тренутне среће не препусте насилном и тиранском владању. Треба, напротив, увек тежити томе да се очува онаква владавина каква је достојна једног цара; јер, онај ко влада тирански сâм ће постати прва жртва тираније, док пак онај који влада према законима и који стоји између закона и поданика нуди исправну слику врлине и подстиче друге да га подражавају. Такав владар је из историје научио да ништа није непромењиво и трајно и да основе среће не стоје на сигурном темељу, те се зато боји немилости времена, које све може лако да промени,

43 *Greg. II*, 571.1–575.3.

44 *Van Dieten*, Entstehung, 12.

попут коцкара који лако бацају своје коцкице.⁴⁵ Природа је та која обезбеђује постојање, док је историја она која нуди благостање. Управо су предности историје Григору и убедиле да, како он то наводи, све што се десило у његово време забележи. Стога је, након што је изложио догађаје до смрти млађег Андроника, дошло време да њима прикључи и детаљније опише све оно што је уследило.⁴⁶

Савети изречени цару да се не узвиси и у својим настојањима не заборави како треба исправно владати најпре би се могли односити на Јована Кантакузина, који је завладао Царством фебруара 1347. године. С обзиром на претпоставку да је први део своје *Историје* Григора објавио тек по Кантакузиновом уласку у Град, те да је онда овај део писан мало после тога,⁴⁷ посебно је, у том смислу, важно питање односа између Григоре и Кантакузина, а тиме и Григорина очекивања од новог владара, његова нада у Кантакузина,⁴⁸ те касније и разочарања. Непомирљивост двојице некадашњих пријатеља у вези са питањем исихазма дало је и нове тонове *Ромејској историји*. То је, уосталом, Григора и забележио: „И да није Кантакузин, и сам заведен празним причама (καυνοφωνίαι) мојих прогонитеља, дозволио њима (исихастима – прим. Б. П.), као и царица Ана, да навуку олују на божју цркву, био би највећи од царева, и у исто време би постигао, кроз себе, велики напредак за Царство.”⁴⁹ Треба, међутим, одмах приметити да се приказ другог грађанског сукоба у делима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина суштински не разликује, за разлику од приказа сукоба који се водио између Андроника II и Андроника III. Иако, разумљиво, постоје извесна

45 Greg. II, 575.21-22. Мотив коцкара који баца своје коцке, а у вези с тим свакако и Цезарова крилатица, коришћени су у контексту описа грађанског рата и у историјском спису Јована Кантакузина, *Cant. II*, 133.10.

46 Greg. II, 575.3–576.17.

47 Van Dieten, Entstehung, 12; Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte II, 15–16; Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte I, 38–39; Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte III, 6–9.

48 Павловић, „Ромејска историја”, 243, 273–288, 464–466.

49 Greg. II, 590.14-19.

одступања када су у питању описи неких од актера, попут царице Ане Савојске, патријарха Јована XIV Калеке или протостратора Теодора Синадина,⁵⁰ очигледно је да Григора, присталица Кантакузина у том тренутку, догађаје посматра из његовог угла – не пропушта да истакне Кантакузинову увиђавност и умереност у држању, похвално се изражавајући о њима, истичући као посебну цареву врлину те особине.⁵¹ Са друге стране, управо су оне посебно биле на мети Кантакузинових противника, који су их претварали у мане, називајући такво владање Јована Кантакузина и његових подржавалаца „кантакузинизмом” (*καντακουζηνισμός*), како је то сâм Кантакузин забележио у свом историјском спису.⁵² Ипак, да историју пишу победници јасно показује неспорна чињеница да нам иза противничке стране нису остали списи који би дешавања описали из другог угла, а за које се с разлогом претпоставља да су постојали – јер, док се у провинцијама водио оружани сукоб, у престоници је, како се дâ закључити, вођен „двобој перима”.

Наиме, из делâ како Григоре тако и Кантакузина сазнајемо да су постојали списи који су били антикантакузиновски и који су вероватно настајали по налогу великог дукса Алексија Апокавка. „Гласове” противничких страна обојица писаца су настојала да утишају, стављајући их у службу своје приповести.⁵³ Такав „двобој перâ” није остао ограничен само на престоницу већ се ширио и по другим деловима Царства, како путем писама чланова регентства и присталица Јована Кантакузина, тако и путем списа другачије провенијенције.⁵⁴ Ипак, иако се жестина тог пропагандног рата

50 За разлике у приказивању тих личности вид. *Павловић*, „Ромејска историја”, 289–297, 307–310.

51 Поменуте одлике великог доместика, а потом и цара, као и благост према непријатељима, истицале су готово све Кантакузинове присталице, какав је, рецимо, учени Димитрије Кидон, који је у писмима из година грађанског рата изражавао похвале цару Јовану VI, *Démétrius Cydonès*, *Correspondance* N° 11–12, 37–39; *Tinnefeld*, *Demetrios Kydonès*, 95–100; *Павловић*, Срби, 259–263.

52 *Cant.* II, 235.1–8.

53 Детаљније о овоме вид. *Pavlović*, *Bürgerkriege in Byzanz*, 224–225.

54 У том смислу опет треба поменути писма ученог Солуњанина Димитрија Кидона, али и писма Нићифора Григоре, Григорија Акиндина, Манојла

може само наслућивати, чињеница је да су до нас дошли списи само једне стране, из којих се, посредно, могу извући и неки ставови противничке. Упркос жељи и једних и других да надјачају гласове противника, неспорна је чињеница да та жуистра полемика и данас „звонко“ приповеда о ратним догађајима 1341–1347.

Победа Јована Кантакузина у сукобу са регентством значила је за Григору потпуни пораз у спору са Паламом, о чему сведоче даље књиге, од XVII до XXXVII. Иако је имао извесне наде у то да ће Кантакузин напустити свој „савез“ са Паламом, Григора се ускоро нашао у отвореном сукобу са Јованом VI, новим василевсом. Мора се признати да су Кантакузини покушали да на своју страну придобију Григору понудивши му 1350. место патријарха, што је он одбио.⁵⁵ Наредне године, на сабору у Влахерни, Григора је, као монах,⁵⁶ осуђен и затворен у Манастир Христа у Хори, у којем је, иначе, до тада и обитавао. Григорино инсистирање на приказивању истине, међутим, у наставку његовог дела добија посебну, драматичну, димензију, јер, како он то представља, требало је изложити узроке који су довели до несрећа, а страховао је да се његов живот на овом свету не заврши пре тога. Није желео да наредни нараштаји не сазнају какву је он улогу играо у збивањима и како се уопште нашао у нередима који су владали у Цркви, како се држао и понашао, како је о томе разговарао са царем и шта је притом настојао да учини. Познато је, наводи Григора, да разговор о пријатним стварима са владарима сам по себи не доноси опасност, али ко усмери свој језик ка оштром побијању одређених тема и уколико се искаже нешто што се владарима не допада, језик

Главе. Требало би, такође, истаћи да је, након Кантакузиновог проглашења за цара у Дидимотици 26. 10. 1341. године, патријарх Јован XIV Калека одлучио Кантакузина из цркве, о чему је донета и посебна одлука Синода, која је била упућена и у провинције, чиме се желело постићи да присталице Јована Кантакузина отпадну од новопроглашеног цара и приклоне се легитимној власти у Цариграду.

⁵⁵ *Greg.* II, 872.10-14.

⁵⁶ Претпоставља се да се замонашио мало пре почетка прве седнице сабора, 27. маја 1351. године, *Beyer, Chronologie*, 139.

моћника одмах је спреман да нападне и казни.⁵⁷ Било је страшно, описује историчар, шта су све они (sc. исихасти подржани Кантакузином) својим рукама убица (ἀνδροφόνους χεῖρας) смишљали, тако да не би било чудно да и он, *који је својим очима видео, ушима чуо и лично доживео* (αὐτόπταις καὶ αὐτηκόοις καὶ αὐτοπαθέσιν αὐτοῖς ἡμῖν γεγρονόσι), дочека смрт, јер су, у ствари, своје убилачке руке уперили против цркве божје. Григори и његовим истомишљеницима више пак није било дозвољено да се оглашавају, али су зато њихови противници могли слободно да говоре (τὸ δὲ λαλεῖν ἀνεδὴν).⁵⁸

Као што је видно, историчар је и на овом месу настојао да посебно нагласи своје учешће у збивањима ради давања што већег легитимитета својој приповести. Од тог места, на којем почиње и детаљна приповест о седницама Цариградског сабора 1351, када је осуђен, *Ромејска историја* постаје лична приповест и исповест њеног писца. Тиме и његово инсистирање на истинитом приказу догађаја добија сасвим личну димензију, а *Историја* посебно оштар и полемички тон.

„Жив и проповедајући” глас Григорине историје настојао је у свом историјском спису да утиша Јован Кантакузин, што је посебно видно у његовим наводима који се тичу Цариградског сабора 1351.⁵⁹ Иако цар-писац признаје да су након сабора били затворени и неки веома угледни људи, они су, иако уплашени, ипак завршавали своја зла дела. Ова констатација, која се несумњиво односи на Нићифора Григору, постаје сасвим експлицитна већ у наредној Кантакузиновој реченици. Цар-писац саопштава да Григора није престајао нити пре нити касније са својим писанијем, већ је и другима показивао своје оптужбе везане за искривљење правоверне догме.⁶⁰ Григора је, саопштава Кантакузин, причао лажи, оптуживао и неке од монаха не само за месалијанство него и за пијанчење, а онда је и разне не-

⁵⁷ Greg. II, 819.16–820.22.

⁵⁸ Greg. II, 998.1–1009.17.

⁵⁹ Dräseke, Kantakouzenos' Urteil, 106–127.

⁶⁰ Познато је да је Григорине списе на Кипру обзнанио његов пријатељ Георгије Лапит, PLP, № 14479. О Лапитовој улози у *Ромејској историји*, Павловић, „Ромејска историја”, 404–405.

истине изнео о Цркви, коју је оптужио за срамоту и одбијање праве вере (κατηγορεῖ καὶ τῶν πατρῴων ἀθέτησιν δογματῶν). Стога је Кантакузин сматрао потребним да наведе ствари које су се односиле на Паламу и које су биле у супротности са оним што је о њему остало забележено на страницама Григориних списа, како *Историје* тако и теолошких трактата византијског полихистора. Осим Кантакузина, и многи други су, како то цар-писац подвлачи, приметили лажне говоре, бесрамност и тривијалност Григориних података.⁶¹

Кантакузин је таквом осудом Григоре желео да оправда све оно за шта га је Григора у својим књигама насталим након затварања у манастир теретио. Цар-писац је себе представио као заштитника праве догме коју је заступао Палама, оптуживши историчара за кривотворење исказа. Борбу против Григоре и његових списа стога ће касније у највећој мери наставити управо Јован Кантакузин кроз своје историјско дело, али свакако и патријарх Филотеј Кокин кроз своје говоре насловљене као *Антијеретички списи прошив Григоре*.⁶²

Ромејску историју Григора је наставио да пише и у заточеништву, из којег је пуштен по преузимању власти од стране Јована V Палеолога. Тих година је састављао и своје друге антијеретичке списе против Паламе.⁶³ О промени карактера дела, на шта су утицале и измењене околности под којима је оно стварано, на овом месту неће бити говора. Довољно је истаћи да је стварање *Ромејске историје* текло готово до краја Григориног живота, дакле, све до 1361. године.⁶⁴ Историчарево тело је било изложено тешком скрнављењу на улицама престонице, о чему је забелешку оставио Григорин поштовалац Јован Кипарисиот.⁶⁵

Последње две књиге *Ромејске историје* у највећој мери су посвећене политичким збивањима у Царству, али су свакако заоденуте у рухо Григорине критике исихазма и његових водећих пред-

61 Cant. III, 166.3–185.15.

62 Φιλοθέου Κοκκίνου δογματικά έργα.

63 Beyer, Chronologie, 147.

64 Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte I, 34.

65 PG 152, 733, 736.

ставника Григорија Паламе, Јована Кантакузина и двојице патријараха – Филотеја Кокина и Калиста.⁶⁶ Оно што је, међутим, важно јесте да историчар прави један кратак увод у своје даље приповедање, у коме поново подсећа читаоце на важност и значај историје. Он објашњава и који су га мотиви навели да у свој спис детаљније унесе и историју сукоба са Паламом, тако се правдајући што је своје дело учинио ареном црквених сукоба. Убеђење да историја у основи делује као излечитељ потоњих нараштаја (ιατρὸν γὰρ τὴν ἱστορίαν τοῖς ὀψιγόνοις πεπεῖσμεθα γίνεσθαι), будући да се похвално изражава о онима који су то заслужили и да куди оне који бране лоше ствари (κακωτροπία), као и становиште да је врло могуће да млади људи не пођу за добрим примером, већ да се приклоне оном лошем, водило је и Григору да у својој наратији истакне разне примере који би указали на оно што ваља и оно што не ваља, те да тиме и заврши свој спис. Шта је то заправо било лоше, аутор подвлачи у својој наредној реченици, јер каже да се његова приповест односи на то како се „паламитска јерес” (ἡ Παλαμικὴ αἵρεσις) увукла у свете догме Цркве, и како је у потпуности уништила стари обичај (τὸ τῆς ἐκκλησίας ἀρχαῖον ἥθος), доводећи до тога да и ондашњи патријарси западну у зло пошто су за свештенике постављали људе који нису знали ни да читају ни да пишу, већ су се покоравали Паламином, односно, како подвлачи Григора, месалијанском и учењу других политеистичких јереси.⁶⁷ Григора је, стога, у таквом часу, приморан да се са претњом обрати онима који ће се после његове смрти бавити његовим књигама, како би у потрагу за истином ишли тако што ће тражити многобројне примере које ће међусобно поредити, да би на тај начин утврдили шта је заиста тачно. Григора је, како то посебно истиче, већ природно гајио једну врсту узнемирености од лажирања, те је дао да се од његових списа направе многи преписи, што је платио делом из сопствених средстава, а делом су то платили

⁶⁶ Congordeau, Deux patriarches palamites, 37–53.

⁶⁷ Greg. III, 529.3–532.4. Извори XIV века не праве разлику између месалијанаца и богумила, а често томе додају и иконокласте и њихова становишта, Obolensky, Bogomils, 222, 241, 253.

његови пријатељи.⁶⁸ Тако је он желео да сугерише како је својим списима лично обезбедио дуг живот и постојање.

У складу са тоном личне приповести, *Ромејска историја* се завршава дугим говором литванског кнеза Олгерда, у којем он излаже своје становиште о чуварима закона Цркве. Историчар са жалошћу констатује да се треба запитати да ли је у реду да весник пропадања Цркве Ромеја буде неко ко живи тако далеко (а да при том још није ни примио православље), и да семе јереси толико нарасте да се тако срамне ствари чују за Цркву, која је подлегла тиранији исихаста.⁶⁹ Порука Григориних последњих реченица сасвим је јасна. Стање у коме се Царство тада налазило представљало је само благи одсјај његове некадашње блиставости. Без обзира на то, њему је као историчару, био задатак да прикаже и неславна дешавања, како би потомцима оставио поруку за будућност. А порука је управо била очување ортодоксије и истрајавање у представљању истине (оне у коју је Григора веровао), чак иако би се због тога дошло у више него нелагодан животни положај.

Како приповедати?

У основи историјског приповедања лежала је склоност Ромеја ка „доброј причи“. У вези с тим, од писца се очекивало да буде добар приповедач и да чак и довољно познате приче, које су биле део колективног сећања на прошлост, забележи и сачува од заборава. Од писца се захтевало да, у одређеној мери, ревидира ставове о одређеним питањима и да ту ревизију прошлости остави у оквирима онога за шта се претпостављало да одговара истини, као понављање онога што је речено, или, пак, доношење супротних тумачења, што се схватало као начин да се исправе грешке претходника а тиме онда и догађаји модификују за потребе савременика. Нема сумње да је моћ таквих прича повезаних у повест, тј. историографско дело, снажно утицала на обликовање „јавног мњења“, те је историографија свакако била једно од средстава

68 *Greg.* III, 532.6–549.17.

69 *Greg.* III, 517.12–528.11.

коришћених у пропагандне сврхе.⁷⁰ Типови прича које су Византинци украјали у своја дела били су различити и кретали су се од профаних до духовних, пролазних и ефемерних до оних које су у себи носиле поруку за вечност. Мотив који је био свеprisутан у делима византијске историографије био је мотив божанског провиђења, који је у себи садржао причу о почетку, средини и неизбежном крају.⁷¹

Нићифор Григора своје приче ређа по хронолошко-тематском принципу, при чему предност готово у свим случајевима има тематски след догађаја. Ово се односи како на књиге у којима се описује предисторија Григори савремених дешавања, тако и на оне у којима је он већ постао активни учесник и очевидац. Његово дело обилује објашњавањем узрока и разлога, те се одликује високим стилем изражавања, грађењем карактера, драматичним приказима дешавања, који су често налик на каква сценска извођења и сл.,⁷² што је утолико занимљивије будући да Григора у свом уводу истиче како се није много дивио онима који су некаквим смешним драмама, трагичним сценама или ласкавим говорима (τὸ κωμικὸν δράμα, ἢ τραγικὴ σκηνή, ἢ θωπεῖα ἐπιδεικτική) сопствени таленат изнурили, већ се дивио онима којима је успело да природу ствари разумеју, који су историју писали истражујући све оно што је у неко време неко рекао или учинио, који су сакупили материјал и потом га предали на коришћење. Управо је жеља и жар таквих људи и Григору нагнала да се лати тог подухвата (sc. писања историје).⁷³

Сама историјска наративација се у *Ромејској историји* каткад одвија у првом лицу јединине каткад у првом лицу множине, при чему се не би могло тврдити да је прелаз са једног граматичког броја на други био условљен Григориним укључивањем у дешавања. Ипак, јасно

70 Scott, Text and Context, 251–252; Καρπόζιλος, Ἱστορία ὡς ὅπλο προπαγάνδας, 3–15.

71 Bourboulhakis – Nilsson, Byzantine Narrative, 264.

72 Ibid., 267–268.

73 Greg. I, 4.22–6.8. Ради веће драматичности догађаја, Григора је на неким местима користио и усклике, попут, φεῦ τῆς ἀρχῆς τῶν κακῶν, Greg. I, 65.14, или, φεῦ ἀπηνῶς, Greg. II, 748.13–14.

је да, када су аутобиографске белешке и пишчева лична полемика са Паламом у питању, Григора прелази на излагање у првом лицу јединине; он никада не приповеда у трећем, што је, рецимо, била карактеристика мемоарског списка Јована Кантакузина. У Григорином делу честа су и поређења јунака *Ромејске историје* са јунацима антике, а његов наратив обогаћују и бројне изреке, попут већ чувене „скитске пустиње”.⁷⁴

Још једна особеност Григорине историјске наратије јесте и постојање дијалога. При томе се у Григориној *Историји* издвајају и историчареви дијалози са његовим учеником Агатангелом, који су пре свега везани за чињеницу да Григора сада о догађајима не пише као главни приповедач, већ да ту улогу по његовом затварању преузима онај који је долазио из „спољњег света” и у чијем су поседу и биле информације везане за догађаје о којима се причало. Тиме је историчар само желео да допринесе већој веродостојности сопственог исказа уводећи као главног наратора онога ко је заиста могао поседовати праве податке. Осим тога, увођење нове личности као главног приповедача доприносило је и већој драматичности, које је приличило Григорином личном страдању. Могло би се рећи да, на неки начин, Григора у „Агатангеловим књигама” прелази у домен фикције, који се меша са стварношћу, што је, уосталом, и била одлика византијске историографије.⁷⁵ Међутим, у *Ромејској историји* се издваја још једна врста дијалога.

Наиме, шест претпоследњих књига Григориног историјског списка јесу догматски говори против Паламе, пренети у форми дијалога. Познато је да су Византинци имитирали два основна типа античког дијалога – платоновски/филозофски и лукијански/сати-

74 Radić, “Scythian desert”, 683–688; Radić, Mysian Spoils, 138–146. О изрекама посебно вид. Karathanassis, Sprichwörter. Треба навести да су се прикупљањем, коментарисањем и издавањем изрека бавили и патријарх Григорије Кипарски и Максим Плануд, Constantinides, Higher Education, 44–45. Планудову збирку изрека могао је користити и Нићифор Григора, будући да су његову библиотеку наследили Теодор Метохит и Григора, о чему је већ било речи.

75 Kolovou, Gefangene Gelehrte, 14–15; Mullett, Novelisation, 1–28; Kaldellis, Literary Fiction. О термину φαντασία вид. Roilos, Phantasia, 9–30.

рични. Филозофски су, пре свега, користили у раним вековима хришћански аутори. Током времена, међутим, хришћански дијалог се мењао заједно са променом социјалног миљеа, и то тако што је дијалектички начин испитивања постепено замењен дидактичким и милитантно-полемичким, што је заправо значило да дијалог више није представљао начин да се до истине стигне, већ је он био средство полемике. Од X века надаље лукијански дијалог постаје популарнији, и јавља се као саставни део неких других списа, пре свега хагиографске књижевности, ређе и историографске.⁷⁶

И у Григориној *Историји* дијалог превасходно има за циљ да брани исправност историчаревог становишта и покаже заблуде Паламиног учења. Стога би се он такође могао разумети и као књижевно средство аутора да у што прикладнијој форми изложи своје ставове по питању спора око исихазма. Важно је, међутим, приметити и подвући да је такав вид „научне дискусије” постојао у већој мери још од полемике која је започела између Теодора Метохита и Нићифора Хумна о филозофским и концептуалним питањима. Избор Платоновог типа дијалога стога није нимало случајан.⁷⁷ Осим тога, разговор се одвија између Григориних ученика врло индикативних имена,⁷⁸ што му оставља простора да се на театралан начин, већ на самом почетку, прикаже као неминовни победник у распри. У хомелитичкој литератури, а тако и у *Ромејској историји*, такви дијалози су, будући да је у њима историчар иступао као проповедник свог становишта, повећавали ауторитет онога ко је приповедао, пошто је он на тај начин приказивао своју могућност да тумачи и, чак, парафразира библијске текстове.⁷⁹ Тако се, између осталог, и публици на један живљи начин преносила порука аутора.

На још живљи начин, међутим, своје учешће у догађајима Григора је описивао кроз ауторске упадице у текст. Када говоримо о аутобиографским белешкама које се налазе у оквиру неког исто-

76 ODB I, 618.

77 Уопште за утицај Платона на Григору и споја те филозофије са хришћанском вид. *Μόσχος, Πλατωνισμός*.

78 *Nikephoros Gregoras*, *Rhömäische Geschichte* VI, 41 n. 2–3.

79 *Cunningham*, *Dialogue*, 101–113.

ријског списка, треба пре свега истаћи да се оне у тексту, у све већој мери, јављају као карактеристика византијске, а не античке историографије.⁸⁰ Осим тога, управо аутобиографске белешке представљају једну од основних разлика између византијске историографије и хронографије.⁸¹ Разлози због којих су оне прављене били су вишеструки. Пре свега, треба истаћи да је писац навођењем личних података настојао да себе прикаже као довољно квалификованог да уопште о одређеним темама пише. Осим тога, личним учешћем у догађајима и присуством у свом наративу, он је настојао да подвуче веродостојност свог исказа. У таквим епизодама аутор је увек доминирао у односу на остале учеснике, и све његове авантуре завршаване су успешно, уз божју помоћ, чиме се желело истаћи да је божја милост на страни писца.⁸²

Прве важније аутобиографске белешке у *Ромејској историји* јављају се од седме књиге, да би од наредне, односно од приповести о грађанском рату између Андроника II и Андроника III, оне постале све учесталије. То је и разумљиво, будући да је управо од седме књиге Григора почео приповест о њему савременим дешавањима. Стога је важно нагласити да све аутобиографске белешке Григора умеће на хронолошки одговарајућа места. Осим тога, управо ти делови Григорине *Ромејске историје*, у којима његова ерудиција, образовање и литерарни дар посебно долазе до изражаја, јесу врхунац пишчеве реторике, чији је циљ био да се појача, истакне, његов положај на царском двору.

Историчарев глас ће се још јаче чути након што *Ромејска историја* у потпуности прерасте у његов лични сукоб са Григоријем Паламом, будући да се од кратких аутобиографских белешки тада прелази на историју спора. За тај део *Историје*, међутим, не би се могло рећи да је апологија, будући да историчар не правда себе због својих ставова карактеристичних за такав тип књижевног изражавања. Напротив, он управо тај део свог списка користи као

80 Scott, Classical tradition, 61–74.

81 Hinterberger, Autobiographische Traditionen, 295.

82 Macrides, Historian in History, 209–210; Hinterberger, Autobiographische Traditionen, 305.

средство за одбрану ортодоксије и напад на исихасте, као нешто чиме поручује да, иако затворен, његов глас још увек „звони и приповеда”. Можда би овај део Григорине повести, будући да он представља једну велику аутобиографску белешку, погодно било назвати термином τὸ κατ’ ἐμὲ διήγημα, што је у основи и био термин који се употребљавао за приче усмерене ка личности аутора.⁸³ Таквом приповешћу писац је самог себе представио као мартира и страдалника за праву веру, што је истицао повлачећи паралеле између своје судбине и судбине првих хришћана пострадалих у Диоклецијановим прогонима.⁸⁴

Екскурси, дигресије или „скретања” са главног тока излагања такође су карактеристика византијске историографије. Некад сасвим кратки и сажети, некад пак веома опширни, тек за уметање ових својеврсних литерарних састава на странице историографских дела постојало је више разлога. На првом месту могао би се истаћи најочигледнији – аутор је желео да додатно истакне своју образованост и ерудицију. Иако је то свакако нешто што се одмах може уочити, нема сумње да су екскурси, у зависности од типа и тематике коју обрађују, често били и пишчево средство којим је исказивао важну поруку. На крају, могло би се претпоставити да су таква места служила писцима да одморе своју публику од основне теме излагања.

XXXVII књига *Ромејске историје* обилују различитим формама реторике којима је Григора, чинећи свој историјски наратив живљим и динамичнијим, на вешт начин приказивао и осликавао збивања и њихове главне актере. Његова публика је, треба претпоставити, била кадра да разуме форме које је аутор употребљавао будући и сама образована на исти или сличан начин и будући научена да размишља у категоријама које су биле својствене културним круговима царства Ромеја. Оно што је, међутим, особита карактеристика овог историјског списка јесте то да је писац у њега укључио целе енкомионе и надгробне беседе. Реч је о похвалном слову и монодији написаним за цара Андроника II, затим моно-

83 *Hinterberger*, *Autobiographische Traditionen*, 97–98.

84 *Greg.* II, II 43. II–II 45. 12.

дији састављеној поводом смрти Теодора Метохита, утешном слову поводом смрти царице Рите Марије, као и монодији посвећеној цару Андронику III. Иако је за цара Андроника II Григора саставио укупно три похвална слова, једно је сачувано у оквиру његовог историјског списка, у који је, на за то одређеном месту, с разлогом и укључено. Осим поменутих похвалних слова, реторику у оквиру *Ромејске историје* препознајемо и у другим говорима, поређењима личности, карактеризацији, описима, а разуме се да се реторика писца крије и у сасвим обичним исказима. Важну реторску функцију у Григорином наративу имају и већ поменути дијалози. Осим тога, аутор је у своје дело укључио и делове писама које је упућивао пријатељима, као и уводни део тестамена који је саставио по налогу патријарха Јована Глике.⁸⁵ Тако је реторика у историјском спису Нићифора Григоре заступљена у различитим видовима и формама, понекад као чист „комад“ књижевног екскурса и део епидеиктичке реторике, понекад кроз описе и поређења, али и у својим најједноставнијим облицима, стилским фигурама, игри речи, одабиру израза. Она представља начин на који је аутор комуницирао и на који и данас саобраћа са својом публиком, она јесте „жив и приповедајући глас“, средство које је његово историјско дело заиста начинило позорницом догађаја, који су обухватили више од 150 година постојања Византијског царства.

*

„Жив и приповедајући глас“ Григорине *Ромејске историје* може се сагледати из више различитих аспеката и на више нивоа. На првом месту издваја се обавештајни тон *Историје*, који пружа податке везане за збивања у Ромејском царству. Григора, у том смислу, наступа као прави историчар, прикупљајући податке о прошлим временима и остављајући вредна сведочанства о њему савременим догађајима. Потом, разумљиво, следи дидактички тон, намењен подучавању како савременика, тако и будућих нараштаја. Дидактички тон Григориног „приповедачког гласа“, међутим, несумњиво је обојен личном перцепцијом, и преноси, и

85 *Greg. I*, 289.1–292.11.

поред настојања аутора да остане непристрастан, у великој мери лична становишта о ономе шта је исправно, а шта не. С тим у вези је и оштар полемички тон којим писац настоји да надјача гласове својих противника, а тиме обезбеди живот свом историјском делу и у потоњим временима.

Григорин историјски спис производ је културне климе која је владала у Царству доба Палеолога. Сама чињеница да је историчар имао потребу да своје дело почне 1204. годином, а не 1320, о којој до тада у византијским историографским списима није било речи, говори у прилог „енциклопедијском” карактеру *Историје*. Она је несумњиво била производ научних и књижевних достигнућа Ромеја, што се огледа кроз само образовање њеног аутора. Григорина *Историја*, дакле, приповеда о свему ономе што је историчар намерио да опише и она је, као какав ζῶσα τε καὶ λαλοῦσα φωνή, обавештавала и подучавала и савремене и потоње генерације, што је, уосталом, била сврха какву је својим књигама и знању стеченом у њима наменио и Теодор Метохит, Григорин учитељ.

Међутим, акценат је пре свега требало ставити на славна дешавања. Такав тон, упркос чињеници да су у *Ромејској историји* приказана и неславна дела, као и да се преко врло проблематичних питања, у већини случајева, није олако прелазило, карактеристичан је за првих XI књига. Како писац прелази на приповест о њему савременим догађајима, наратија бива све песимистичнија, те *Историја* постаје приказ страдања Ромеја, не и њихове величине, а Григора, како сам признаје, у великој мери постаје беспомоћан, тако да једва помера свој језик, јер у својој приповести стиже до све већих несрећа. Зато констатује да, уколико му ускоро не буде дато неко разрешење, ни њему самом више неће бити могуће да даље приповеда и биће принуђен да несрећни ток своје приче на овом месту заврши.⁸⁶ Упркостој констатацији, Григора је своје дело довео до 1359. године, а има разлога за претпоставку да се намеравало ићи и даље.⁸⁷ Можда је историчар очекивао да ће се судбина за Ромеје обрнути, попут каквих коцкица, као што је, уосталом, и њему било омогућено да, након тешког периода, поново буде на

⁸⁶ *Greg.* III, 99. 9–101. 16.

⁸⁷ *Van Dielen*, Entstehung, 29.

слободи. Ту се и види његова основна мисао везана за схватање историје и историјског времена: „линеарна цикличност“, условно речено, огледа се у неумитном проласку времена, кретању друштва по одређеној путањи која кружи, попут небеских тела, око свог центра, онога од кога је све потекло.

БИБЛИОГРАФИЈА – BIBLIOGRAPHY

Извори – Primary Sources

Acrop. – Georgii Acropolitae Opera I–II, recensuit *A. Heisenberg*, editionem anni MCMIII et correctionem curavit *P. Wirth*, Stuttgart 1978.

Cant. – Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum I–IV, vol. I–III, ed. *L. Schopeni*, Bonnae 1828–1832.

Chon. – Nicetae Choniatae Historia, ed. *I. A. van Dieten*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1, Berlin 1975.

Démétrius Cydonès, Correspondance I, ed. *R. Loenertz*, Studi e Testi 186, Città del Vaticano 1956.

Greg. – Nicephori Gregorae Byzantina Historia I–III, edd. *L. Schopen* – *I. Bekker*, Bonnae 1829–1855.

Johannes Kantakouzenos, Geschichte – *Fatouros G.* – *Krischer T.*, *Johannes Kantakouzenos*, Geschichte I (Bibliothek der griechischen Literatur 17) Stuttgart 1982; Geschichte II (Bibliothek der griechischen Literatur 21) Stuttgart 1986.

Laurent V., La vie de Jean, Métropolitte d'Héraclée du Pont, Ἀρχαῖον Πόντου 6 (1934) 3–63.

Metochites On Philosophic Irony – *Theodoros Metochites* On Philosophic Irony and and Greek History, Miscellanea 8 and 93, edd. *P. A. Agapitos*, *K. Hult*, *O. L. Smith*, Nicosia – Göteborg 1996.

Nicephori Gregorae Epistulae, ed. *P. A. M. Leone*, Vol. I (Prolegomena et indices continens), Martino 1983; Vol. II (Epistulas continens), Martino 1982.

Nikephoros Gregoras, Antirrhethika I, Einleitung, Textausgabe, ed. *H. V. Beyer*, Wien 1976.

Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte – *Van J. L.*, *Nikephoros Gregoras* Rhomäische Geschichte I (Bibliothek der griechischen Literatur 4) Stuttgart 1973; II–1 (Bibliothek der griechischen Literatur 8) Stuttgart 1979; II–2 (Bibliothek der griechischen Literatur 9) Stuttgart 1979; III (Bibliothek der griechischen Literatur 24) Stuttgart 1988; IV (Bibliothek der griechischen Literatur 39) Stuttgart 1994; V (Bibliothek der griechischen Literatur 59) Stuttgart 2003.

PG – Patrologiae Cursus Completus, Series Graeco–Latina, ed. J. P. Migne, Paris 1857–1866.

Tinnefeld F., *Demetrios Kydones*, Briefe I–I, Bibliothek der griechischen Literatur 12, Stuttgart 1981.

Two Poems – Ševčenko I. – Featherstone J., Two Poems by Theodore Metochites, *The Greek Orthodox Theological Review* 26 (1981) 1–45.

Ὑπομνηματισμοὶ – Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαί, ed. M. C. G. Müller, Amsterdam 1966.

Φιλοθέου Κοκκίνου δογματικά έργα, ed. Δ. Β. Καϊμάκη, Θεσσαλονίκη 1983.

Литература – Secondary Works

Николић М. – Павловић Б., Слика Михаила VIII у делима историчара епохе Палеолога, *Зборник радова Византолошког института* 54 (2017) 143–181.

Павловић Б., „Ромејска историја” Нићифора Григоре: историјска анализа дела (необјављена докторска дисертација), Београд 2018.

Павловић Б., Срби у делима Димитрија Кидона, *Зборник радова Византолошког института* 49 (2012) 257–301.

Рагић Р., Друго лице Византије, Београд 2014.

Таџакис В., Византијска философија, Београд 2002.

Фонкич Б. Л., О библиотеке Хоры при Феодоре Метохити, *Византийский временник* 54 (1993) 39–42.

Beck H.-G., Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit, *Idem*, *Ideen und Realitäten in Byzanz. Gesammelte Aufsätze, Variourum Reprints*, London 1972, 43–52.

Beck H.-G., Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München 1952.

Beyer H.-V., Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 27 (1978) 127–155.

Bianconi D., La biblioteca di Cora tra Massimo Planude e Niceforo Gregora. Una questione di mani, *Segno e Testo* 3 (2005) 391–438.

Bianconi, D., Eracle e Iolao. Aspetti della collaborazione tra copisti nell'età dei paleologi, *Byzantinische Zeitschrift* 96 (2004) 521–558.

Bourbouhakis E. C. – Nilsson I., Byzantine Narrative: The Form of Storytelling in Byzantium, ed. L. James, *A Companion to Byzantium*, Wiley-Blackwell 2010, 263–274.

Congordeau M.-H., Deux patriarches palamites en rivalité : Kallistos et Philothée, edd. *D. Muresăn – P. Odorico*, Le patriarcat œcuménique de Constantinople aux XIVe–XVIe siècles : rupture et continuité, Paris 2007, 37–53.

Constantinides C. N., Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204 – ca. 1310), Nicosia 1982.

Cresci L. R., POIKILIA nei proemi storiografici bizantini, Byzantion 74 (2004) 330–347.

Cunningham M., Dialogue in Byzantine preaching, ed. *E. Jeffreys*, Rhetoric in Byzantium, Ashgate 2003, 101–113.

De Vries-van der Velden E., Théodore Métochite : une réévaluation, Amsterdam 1987.

Dräseke J., Kantakouzenos' Urteil über Gregoras, Byzantinische Zeitschrift 10 (1901) 106–127.

Featherstone M., Theodore Metochites's Seimeioseis Gnomikai – Personal Encyclopedism, Encyclopedic Trends in Byzantium?, edd. *P. van Deun – C. Macé*, Proceeding of the International Conference held in Leuven, 6-8 May 2009, Leuven – Paris – Walpole, MA 2011, 333–344.

Fryde E., The Early Palaeologan Renaissance (1261 – ca. 1360), Leiden, Boston, Köln 2000.

Grecu V., Das Geburtsjahr des byzantinischen Geschichtsschreibers Nikephoros Gregoras, Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine 27 (1946) 56–61.

Hinterberger M., Autobiographische Traditionen in Byzanz, Wien 1999.

Hinterberger M., Emotions in Byzantium, ed. *L. James*, A Companion to Byzantium, Blackwell Publishing Ltd 2010, 123–134.

Hohlweg A., Astronomie und Geschichtsbetrachtung bei Nikephoros Gregoras, ed. *W. Seibt*, Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit, Wien 1996, 51–63.

Hunger H., Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, München 1978.

Hunger H., Theodoros Metochites als Vorläufer des Humanismus in Byzanz, Byzantinische Zeitschrift 45 (1952) 4–19.

Kaldellis A., The Emergence of Literary Fiction in Byzantium and the Paradox of Plausibility, ed. *P. Roilos*, Medieval Greek Storytelling. Fictionality and Narrative in Byzantium, Wiesbaden 2014, 115–129.

Karathanassis D. K., Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts, München 1966.

Kolovou F., Der gefangene Gelehrte und sein nächtlicher Gast. Geschichtskonzeption und Phantasie in Nikephoros Gregoras' *Rhomaïke Historia*, Leipzig 2015.

Laurent V., La personnalité de Jean D'Héraclée (1250–1328), oncle et précepteur de Nicéphore Grégoras, *Ἑλληνικά* 3 (1930) 297–315.

Liddel H. G. – Scott R., A Greek – English Lexicon, Oxford 1996.

Lieberich H., Studien zu den Proömien in den griechischen und byzantinischen Geschichtsschreibung, München 1900.

Macrides R., The Historian in the History, edd. *C. C. Constantinides et al.*, ΦΙΛΕΛΛΗΝ, Studies in Honour of R. Browning, Venice 1996, 205–224.

Magdalino P., L'Orthodoxie des astrologues. La science entre le dogme et la divination à Byzance (VIIe–XIVe siècle), Paris 2006.

Maisano R., Il problema della forma letteraria nei proemi storiografici bizantini, *Byzantinische Zeitschrift* 78 (1985) 329–343.

Mazzuchi C. M., Leggere i classici durante le catastrophe (Costantinopoli, maggio-agosto 1203): le note marginali al Diodoro Siculo Vaticano gr. 130, *Aevum* 68 (1994) 165–218.

Meyendorff J., L'introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959.

Mondrain B., Maxime Planude, Nicéphore Grégoras et Ptolémée, *Palaeoslavica X* /1 (2002) 312–322.

Moutsopoulos E., La notion de «kairicité» historique chez Nicéphore Grégoras, *Byzantina* 4 (1972) 207–213.

Mullett M., Novelisation in Byzantium: Narrative after the Revival of Fiction, ed. *J. Burke*, *Byzantine Narrative, Papers in Honour of R. Scott*, Melbourne 2006, 1–28.

Obolensky D., The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism, Cambridge 1972².

ODB – The Oxford Dictionary of Byzantium I–III, edd. *A. Kazhdan et al.*, New York – Oxford 1991.

Pavlović B., Bürgerkriege in Byzanz im 14. Jahrhundert: Propaganda und die „Kämpfe der Schreibfeder“, ed. *E. Juhász*, *Byzanz und das Abendland VI. Studia Byzantino-Occidentalia*, Budapest 2019, 217–231.

Pérez Martín I., El scriptorium di Cora: un modelo de acercamiento a los centros de copia bizantinos, edd. *P. Bádenas et al.*, *Ἐπίγειος οὐρανός*, El cielo en la tierra. Estudios sobre el monasterio bizantino, Madrid 1997, 205–223.

Pérez Martín I., The Role of Maximus Planoudes and Nikephoros Gregoras in the Transmission of Cassius Dio's Roman History and of John Xiphilinos' Epitome, *Medioevo Greco* 15 (2015) 175–193.

PLP – Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, ed. *E. Trapp*, Wien 1989.

Radić, R., “Scythian desert” in the Works of the Late-Byzantine Authors. Several Examples, edd. *K. G. Taxiarchis, K. G. Pitsakis, C. Synellīs*, Aureus. Volume dedicated to *Evangelos K. Chrysos*, Athens 2014, 683–688.

Radić, R., *The Mysian Spoils* in Late Byzantine Literature (Several Examples), *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*, Serija 4, T. 23, № 5 (2018) 138–146.

Roilos P., Phantasia and the Ethics of Fictionality in Byzantium, ed. *P. Roilos*, *Medieval Greek Storytelling. Fictionality and Narrative in Byzantium*, Wiesbaden 2014, 9–30.

Scott R., Text and Context in Byzantine Historiography, ed. *L. James*, *A Companion to Byzantium*, Blackwell Publishing Ltd 2010, 251–262.

Scott R., The classical tradition in Byzantine historiography, edd. *M. Mullett – R. Scott*, *Byzantium and the Classical Tradition*, Birmingham 1981, 61–74.

Sophocles E. A., *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge 1914.

Speeches in Thucydides – The Speeches in Thucydides. A collection of original studies with a bibliography, ed. *P. A. Stadter*, The University of North California Press 1973.

Ševčenko I., Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos, Bruxelles 1962.

Ševčenko I., Observations sur les recueils des discours et des poèmes de Théodore Métochite et sur la bibliothèque de Chora à Constantinople, *Scriptorium* 5 (1951) 279–288.

Ševčenko I., Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time, ed. *P. Underwood*, The Kariye Djami IV, New York 1975, 19–91.

Treu M., Der Philosoph Joseph, *Byzantinische Zeitschrift* 8 (1899) 1–64.

Van Dieten J. L., Entstehung und Überlieferung der Historia rhomaike des Nikephoros Gregoras, insbesondere des ersten Teiles: Lib. I–XI, Köln 1975.

Βλαχάκος Π. Κ., Νικήφορος Γρηγοράς. Φυσική γεωγραφία και ανθρωπογεωγραφία στο έργο του, Θεσσαλονίκη 2003.

Καεπόζηλος Α., Η ιστορία ως όπλο προπαγάνδας στο “Υστερο Βυζάντιο, ed. *Γ. Ξανθάκη-Καεαμάνου*, Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο Βυζάντιο, κυρίως κατά τους παλαιολόγειους χρόνους, Αθήνη 2014, 3–15.

Μόσχος Δ., Πλατωνισμός ή Χριστιανισμός. Οί φιλοσοφικές προϋποθέσεις του Αντισηχασμού του Νικηφόρου Γρηγορά (1293–1361), Αθήνη 1998.

“VIVID AND LOQUACIOUS VOICE” OF *THE ROMAN HISTORY* OF NIKEPHOROS GREGORAS

This paper focuses on Gregoras’ perception of history and the importance of historical writing, as well as highlighting the main points in his work, which reflect his understanding of a historian’s task: what to present and how to present it. Special attention is, therefore, paid to the introductions to his *Roman History*, for it is well-known that the historical work of Gregoras contains not one, but two main *prooimia*. In the long period of its creation (1328/9–1361), *The Roman History* changed its character and its envisioned purpose. However, the principles of its author, in respect to the perception of historical truth, remained unchanged and were skillfully woven into Gregoras’ entire work. The existence of “opposing historiography” is also pointed out by the historian, but it was the “vivid and loquacious voice” of Gregoras’ work that survived the centuries and was preserved for posterity.

СПИСАК АУТОРА

Јелена БОГДАНОВИЋ
Ајова Државни Универзитет
bogdanovicjelena@gmail.com

Станоје БОЈАНИН
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
sbojanin@gmail.com

Златомира ГЕРДЖИКОВА
Институт за балканистика с
Центр по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gerdzhikova@balkanstudies.bg
zlatomira.gerdzhikova@gmail.com

Георги ДИМОВ
Институт за балканистика с
Центр по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gdimov1981@abv.bg

Валентина ЖИВКОВИЋ
Балканолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

Владислав ИВАНОВ
Институт за балканистика с
Центр по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gfunkenator@gmail.com

LIST OF CONTRIBUTORS

Jelena BOGDANOVIĆ
Iowa State University
bogdanovicjelena@gmail.com

Stanoje BOJANIN
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
sbojanin@gmail.com

Zlatomira GERDZHIKOVA
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gerdzhikova@balkanstudies.bg
zlatomira.gerdzhikova@gmail.com

Georgi DIMOV
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gdimov1981@abv.bg

Valentina ŽIVKOVIĆ
Institute for Balkan Studies of the
Serbian Academy of Sciences and Arts,
Belgrade
valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

Vladislav IVANOV
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gfunkenator@gmail.com

Тамара ИЛИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Елена КОСТОВА
Институт за исторически
изследвания при Българската
академия на науките, София
elena_kostovabg@yahoo.com

Бојана КРСМАНОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

Љубомир МИЛАНОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
milanovic.ljubomir@gmail.com

Бојана ПАВЛОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
bojana.pavlovic@vi.sanu.ac.rs

Весна Сара ПЕНО
Музиколошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
sara.kasiana@gmail.com

Мая ПЕТРОВА-ТАНЕВА
Секция „Стара българска
литература“, Институт за
литература при Българската
академия на науките, София
maya.j.petrova@gmail.com

Tamara ILIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Elena KOSTOVA
Institute for Historical
Studies of the Bulgarian Academy
of Sciences, Sofia
elena_kostovabg@yahoo.com

Bojana KRSMANOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

Ljubomir MILANOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
milanovic.ljubomir@gmail.com

Bojana PAVLOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
bojana.pavlovic@vi.sanu.ac.rs

Vesna Sara PENO
Institute of Musicology of the
Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
sara.kasiana@gmail.com

Maia PETROVA-TANEVA
Institute for Literature of the
Bulgarian Academy of Sciences
– Department of Old Bulgarian
Literature, Sofia
maya.j.petrova@gmail.com

Лиляна СИМЕОНОВА
Институт за балканистика с Център
по тракология при Българската
академия на науките, София
liliana_simeonova@balkanstudies.bg
liliana_simeonova@hotmail.com

Лора ТАСЕВА
Институт за балканистика с Център
по тракология при Българската
академия на науките, София
lemtaseva@gmail.com

Дарко ТОДОРОВИЋ
Филозофски факултет
Университета у Београду
darkotod@eunet.rs

Марка ТОМИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
marka.tomic@gmail.com

Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА
Софийски университет „Св.
Климент Охридски“
iskrashomova@gmail.com

Милош ЦВЕТКОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

Јована ШИЈАКОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
jovana.sijakovic@vi.sanu.ac.rs

Liliana SIMEONOVA
Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology of the
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
liliana_simeonova@balkanstudies.bg
liliana_simeonova@hotmail.com

Lora TASEVA
Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology of the
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
lemtaseva@gmail.com

Darko TODOROVIC
Faculty of Philosophy, University of
Belgrade
darkotod@eunet.rs

Marka TOMIC
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
marka.tomic@gmail.com

Iskra HRISTOVA-SHOMOVA
Sofia University "St. Kliment
Ohridski"
iskrashomova@gmail.com

Miloš CVETKOVIC
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

Jovana ŠIJAKOVIC
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
jovana.sijakovic@vi.sanu.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497)"03/15"(082)
930.85(495.02)"03/15"(082)
27-9(4-12)"03/15"(082)

ГЛАСОВИ и слике : облици комуникације на
средњевековном Балкану : (IV-XVI век) / уредници Станоје
Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић ;
одговорни уредник Љубомир Максимовић. - Београд :
Византолошки институт САНУ, 2020 (Београд : BeroGraf
Comp). - 575 стр. : илустр. ; 24 см. - (Посебна издања /
Византолошки институт Српске академије наука и уметности ;
књ. 48) (Monographs / The Institute for Byzantine Studies of the
Serbian Academy of Sciences and Arts ; no. 48)

На спор. насл. стр.: Voices and Images : modes of communica-
tion in the medieval Balkans (IVth-XVIth centuries). - Тираж:
350. - Стр. 9-15: Предговор / Уредници. - Списак аутора: стр.
573-575. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-83883-27-1

1. Ств. насл. на според. насл. стр.

а) Балканске државе -- Историја -- 4в-16в -- Зборници б)
Византија -- Културна историја -- 4в-16в -- Зборници в)
Југоисточна Европа -- Црквена историја -- 4в-16в -- Зборници

COBISS.SR-ID 19815945